

officerskorpsets status og lønvilkår. Evnen til at tiltrække egnede emner til officerskorpset beskrives såvel som den skolemæssige baggrunds betydning for fremmelse. Man får et udmærket billede af udviklingen i officersuddannelserne i perioden og af, hvordan disse uddannelser ligger i forhold til udlandets kvalitetsmæssigt.

Men selvom undersøgelsen på en måde er bred og dækkende, er den på andre meget snæver. Den knytter så at sige ingen forbindelser til den sociale og politiske udvikling, der samtidig fandt sted i det svenske samfund. Kontakterne til verden uden for hæren var jo næppe alene de prøjsiske officersuddannelser og det nævnte par politikere.

Perioden var i øvrigt præget af en stadig udvikling i svensk strategisk tænkning og trusselopfattelse. Denne udvikling var en central del af baggrunden for den intensive professionalisering, som undersøgelsen behandler, men nævnes næsten kun f.s.v.a. de virkninger, den havde på kampmiljøet (man måtte forudse at skulle kæmpe i Nordsverige om vinteren).

Bernstrøms disputats fylder et væsentligt hul i vor viden om den svenske hærs interne udvikling. Det kunne have været gjort på en mere læservenlig og formmæssig gennemarbejdet måde. Og det kunne have været gjort på en måde, der placerede denne udvikling bedre i den ramme, hvori den fandt sted.

Michael H. Clemmesen

HANS CHR. JOHANSEN, *Industriens vækst og vilkår 1870-1973. Dansk industrihistorie efter 1870 I*. Odense Universitetsforlag 1988. 389 s.

Studiet af dansk industrihistorie har fået fornyet interesse efter at forskningsfeltet på det nærmeste i en årrække efter Richard Willerslevs disputats fra 1952 har ligget ret upåagtet hen. Ganske vist igangsatte Forskningsrådet projektet *Industrialismens Bygninger og Boliger* i 1974, men det var fra starten lagt bredt an og skulle især samle sig om begrebet »det industrielle miljø«. Så kom imidlertid Ole Hyltofts disputats i 1984, der igen tog den industrielle udviklings problemer op til drøftelse – her dog i en monografisk undersøgelse af forholdene i hovedstaden, Københavns industrialisering 1840-1914. En miniudgave af denne store bog kan måske ses i Lyngby, hvor Jeppe Tønsberg som en særudgave af *Lyngby-Bogen 1984* udsendte en næsten tilsvarende undersøgelse over den industrielle udvikling i Lyngby, *Industrialiseringen af Lyngby, træk af byens historie 1840-1916*.

I den mellemliggende tid har forskningen dog ikke ligget helt stille, for selv om det ikke er blevet til de store monografier, så er adskillige artikler og afhandlinger om emnet dog bragt i trykken, foruden at andre relevante forskningstemaer er taget op. Her tænkes ikke mindst på begrebet økonomisk vækst, og dermed på Svend Aage Hansens velkendte værk, der udkom i årene 1972-74. Det bragte værdifulde tabeller og beregninger og skabte dermed et konkret grundlag for fornyet forskning.

I 1982 vedtog Carlsbergfondet og Statens Humanistiske Forskningsråd imidlertid at igangsætte et nyt stort projekt til belysning af industriens vækst og udvikling efter 1870. Målet var selvfølgelig at fortsætte Axel Niensens arbejde,

Industriens historie i Danmark, der udkom i 1944, men kun nåede frem til 1870. Der blev nedsat en sagkyndig styringsgruppe og udstukket en række emner, der skulle tages op, og naturligvis blev der fastlagt »grænseflader« mellem de enkelte projekter.

Hans Chr. Johansens arbejde er det første resultat af dette projekt. Hans opgave var ret så snævert defineret: at opstille en »statistik« for området, altså med andre ord opstille det talmæssige grundlag, som de øvrige forfattere skulle støtte deres forskning og fremstillinger på.

Det kan derfor næppe undre, at det ikke er i hovedkonklusionen, at Hans Chr. Johansens resultater er nybrydende: nemlig at udviklingen i Danmark fulgte et internationalt mønster, samt at der blev produceret på et teknisk niveau, som forfatteren finder, tålte sammenligning med forholdene i de mere avancerede industrinationer. (336-37).

Større interesse er der nok knyttet til fremstillingens kronologiske skelet, der er nok så problematisk. Johansen har næppe ønsket, at årstallene skulle stå alene, og det er da også som om den verbale overskrift måske blødgør den kronologiske opdeling – ikke mindst hvad angår de første kapitler:

1. status efter 1870.
2. tidlig industrialisering 1870-95.
3. mekaniseringen slår igennem 1895-1916.
4. industriel vækst trods usikre vilkår 1916-32.
5. i læ af importregulering 1932-58.
6. industrien som det største eksporterhverv 1958-72.

Som indledningsvis nævnt har diskussionerne om det industrielle gennembrud i Danmark været lang, og nogen entydig konklusion er næppe nået, så derfor er det nok så påfaldende, at forfatterens kronologiske disposition – hvis den skal tages for pålydende – igen giver et nyt bud på det spørgsmål. Han synes nemlig ikke at lægge sig fast på et årstal, men bruger begrebet »tidlig industrialisering« og siden »mekaniseringen slår igennem«. Det er sikkert en fornuftig løsning, da de afgørende brud faldt forskelligt ud fra område til område.

Påfaldende er det imidlertid, at den løsning igen er et brud i forhold til Ole Hyldtofts kronologiske skel fra disputatsen, hvor han for København lader året 1896 være skelsættende. Nævnes bør det også, at den kronologiske opdeling også bryder med Svend Aage Hansens næsten klassiske kronologi, sådan som den netop er kendt fra hans nævnte store arbejde, Økonomisk vækst i Danmark. Selvfølgelig kan det hævdes, at spørgsmålet alene har akademisk interesse, men det er næppe helt tilfældigt, da det, sådan som projektet er lagt til rette, vel må lægge hele sin kronologiske struktur til rette efter nærværende bogs metodik.

Problemstillingen er ikke uden betydning, alene af den grund, at der efter hvert afsnit følger en status eller konklusion på periodens udvikling og, selv om den er kort, så er den på den anden side så præcis og faststruktureret, at de enkelte konklusioner har meget let ved at blive fremtidige »læresætninger« i økonomisk-historie. Derfor er det da også påfaldende, at begrebet »industrielt gennembrud« eller lignende ikke ses i det konkluderende afsnit efter 1895 (s. 83). Holdningen er nærmest evolutionistisk... »det normale var, at en mindre virksomhed ekspanderede sin produktion«.

I en fyldig indledning præsenteres de statistiske afgrænsningsproblemer mellem industri og håndværk, handel og håndværk osv., og det fastslås, at den officielle statistik ligeledes har anvendt begreberne ujævnt og upræcist, hvorefter det meddeles, hvilke korrektioner forfatteren har foretaget i det bevarede trykte materiale dvs. industritællingerne.

De enkelte kapitler er godt struktureret, og for forfatteren har det været naturligt at gøre dem parallelle. Der indledes med en beskrivende »konjunkturbaggrund«, så følger et afsnit om kilder til belysning af industriens historie i perioden med først utrykt materiale og siden en litteraturgennemgang, før der endelig gives en oversigt over periodens samlede industrielle udvikling ikke blot i tal, men også grafisk illustreret, opdelt i hovedgrupper og brancher. Først herefter følger en nøjere gennemgang af de enkelte branchers særlige udviklingslinier. Som nævnt slutes hvert afsnit af med en statusbeskrivelse eller periodekonklusion.

Der er næppe tvivl om, at det er en særdeles frugtbar opbygning, der som set går igen fra kapitel til kapitel. Det betyder også, at læserne kan søge den branche ud, der har særlig interesse, og omvendt få tilgodeset et kronologisk behov for at se den industrielle udvikling i en kronologisk sammenhæng.

Dispositionen er også værdifuld derved, at litteratur og kilder præsenteres i de kronologiske afsnit i modsætning til f.eks. Per Bojes bog, *Det industrielle miljø*, der viste vej til kilder og problemstillinger i det indledningsvis omtalte forskningsprojekt *Industrialismens Bygninger og Boliger* fra 1976, hvor litteraturen blev præsenteret temabundet.

Det er informative oversigter, der præsenteres med fyldige oversigter over bevarede erhvervsarkiver i bl.a. Erhvervsarkivet eller særlige arkivfonds i Rigsarkivet f.eks. grundmateriale til ældre publikationer fra Danmarks Statistik. Det er en særdeles værdifuld og god indgang for alle, der vil arbejde sig dybere ned i problemstillingerne.

Enkelte suk: Bogen slutes af med samlede litteraturoversigter – opdelt i litteratur og jubilæumsskrifter – en tilsvarende kunne også have været værdifuld for det utrykte materiale vedkommende, og så havde det måske også været lettere at konstatere, at forfatteren i sin arkivgennemgang ikke synes at have omtalt de værdifulde arkivfonds, der er skabt af toldvæsenet. Her vil der nemlig også være endog meget at hente for den nye industrihistorie. Endelig slutes af med et person- og firmaregister.

Den store bog er naturligvis velillustreret med gode store tidstypiske og brancherelevante illustrationer – derfor er det en skam, at en del er blevet lige vel mørke – men det er selvfølgelig ikke forfatterens ansvar – men bogtrykkerens.

Der er næppe tvivl om, at der med dette værk er udstukket nogle forskningsmæssige retningslinier og pejlemærker, der vil blive stående i mange år. Ingen industrihistoriker kan fremover komme uden om Hans Chr. Johansens systematiske arbejde. Selvfølgelig er der helt åbenbare spørgsmål, der ikke tages op – men de er som sagt bevidst overladt til andre i det store projekt. Nærværende bind er nemlig kun det første af ialt 6 planlagte.

Henrik Fode